

เครือข่ายทุนทางสังคมกับปัจจัยความไว้วางใจ Network of Social Capital and Trust

อาจารย์ ดร.จิรพรรณ นฤภัทร¹
Jiraphan Naruepatr, Ph.D ²

บทคัดย่อ

เครือข่าย ทุนทางสังคม และความไว้วางใจ สัมพันธ์ใกล้ชิด มีความเป็นเหตุและผลต่อกัน ความไว้วางใจเป็นฐานทุนทางสังคม ทุนทางสังคมเกิดจากเครือข่ายที่มีค่านิยมร่วมและความไว้วางใจ เครือข่ายทุนทางสังคมในชุมชนชนบทไทยมีรากพุทธศาสนา ความเชื่อในสังคมเกษตรกรรม และการต่างตอบแทนในปัจจุบัน ความไว้วางใจเป็นเครื่องมือให้เกิด ขยายตัว และคงอยู่ของทุนทางสังคมในกลุ่มเกษตรกร จ.ฉะเชิงเทรา และกลุ่มเกษตรกรจระเข้สามพัน จ.สุพรรณบุรี กลุ่มพัฒนาวัฒนธรรมความไว้วางใจในรูปองค์กร เครือข่ายที่มีเป้าหมายร่วม ยิ่งเรียนรู้ประสิทธิภาพความไว้วางใจ กลุ่มยังตระหนักประโยชน์ทั้งปริมาณและคุณภาพ ความไว้วางใจที่เพิ่มขึ้น กับคุณค่าการต่างตอบแทนช่วยกลุ่มสร้างกลุ่มออมทรัพย์ สวัสดิการครบวงจร ศูนย์เรียนรู้ และผลผลิตอินทรีย์ คุณค่าความไว้วางใจในกลุ่มเกษตรกรเป็นปัจจัยความสำเร็จหลัก เป็นชุมชนแห่งความเชื่อมั่น สร้างนวัตกรรมทุนทางสังคมยั่งยืน สู้ทุนปัญญาและทุนเศรษฐกิจ

คำสำคัญ : เครือข่าย ทุนทางสังคม ความไว้วางใจ

Abstract

The close relationships of network, social capital and trust appears in the rationally reinforcing – trust generates social capital, in turn produces trust. Without foundation of trust, social capital cannot develop. Researches showed that social capital

¹อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² Lecture at Faculty of Social Administration, Thammasat University, Thailand

E-mail : naruepatr.j@gmail.com

was derived from networking action with shared norm and fundamental trust. To understand social capital network with mutual trust in Thai rural communities needs to consider Buddhist philosophy, agriculture-based belief and in modern time, reciprocity principle. The paper demonstrated trusting relationships as integral mechanism for the formation, extension and existence of social capital network in two studied groups of farmers; Sanam Chai Khet and Chorrakae Sampan farmers in Chachoengsao and Supanburi provinces. The groups evolved social trust-based culture in the institutional network with shared objectives. The more groups learned about effective trust, the more they realized its productivities both quality and quantity. With the combination of reciprocity system, increasing trustworthiness constructed both horizontal and vertical relationships, groups' assets comprised of savings groups, universal social welfare, learning center and organic products respectively. The paper concludes that the studied factor of rational trust value in farmer groups' social capital network is the core success in their self reliance. These communities of faith sustains social capital transforming into groups' innovations, intellectual and economic capital.

Keywords : Network, Social capital, Trust.

บทนำ

เครือข่าย (network) ทูทางสังคม (social capital) และความไว้วางใจ (trust) ทั้งสามคำนี้มีความสัมพันธ์ เกี่ยวข้อง และใกล้ชิดต่อกัน ในมิติของความเป็นเหตุและผลต่อกัน การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมและความไว้วางใจส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบ “กระบวนการ (process-based)” มากกว่าการมุ่งเน้นค้นหาผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (outcome-based) กล่าวคือ เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเกิดขึ้น ขยายตัว และการคงอยู่ของทุนทางสังคมและความไว้วางใจ มากกว่าการศึกษาในมิติของผลลัพธ์หรือผลสำเร็จของทุนทางสังคมและความไว้วางใจแต่เพียงลำพัง การศึกษากระบวนการทุนทางสังคมดังกล่าวของนักวิชาการ พบข้อสรุปที่สอดคล้องกันว่า การอธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมไม่สามารถอธิบายด้วยปัจจัยทุนทางสังคมโดยลำพัง แต่ทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากความร่วมมือของกลุ่มคนในรูปแบบเครือข่าย ซึ่งมีค่านิยม บรรทัดฐาน และความเชื่อ

ร่วมกัน (shared value, norm and belief) เพื่อกระทำการทางสังคม (social action) อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่ความร่วมมือในเครือข่ายทุนทางสังคมมีปัจจัยความไว้วางใจ เป็น “เหตุ” ในการขับเคลื่อนหลัก (Coleman, 1988, Putnam, 1993, Fukuyama, 1995) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการจำนวนหนึ่งกลับมีความเห็นต่าง โดยสรุปถึงสถานะความเป็น “ผลผลิต” ของปัจจัยความไว้วางใจ ที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายทุนทางสังคม (Woolcock, 1998, Field, 2003 อ้างใน Qianhong Fu, 2004) ในขณะที่ Qianhong Fu (2004) ยืนยันความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลต่อกันของความไว้วางใจและทุนทางสังคมในบริบทองค์กรทางสังคม โดยให้คำอธิบายว่า การก่อเกิด การขยายตัว และการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม เกิดจากความสัมพันธ์บนฐานความไว้วางใจ (trust-based connections) ที่ค่อยๆ แปรเปลี่ยนเป็นความไว้วางใจที่หนักแน่น อันเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในวิถีชีวิตแบบรวมกลุ่ม รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมในเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกันด้วยความไว้วางใจเช่นนี้ คือ ผลผลิตของทุนทางสังคม (ความไว้วางใจ)

ดังนั้น การทำความเข้าใจกระบวนการเครือข่ายทุนทางสังคมจึงไม่อาจละเลยแนวคิดเรื่องความไว้วางใจ และเนื่องจากปัจจัยความไว้วางใจเป็นกลไกทางสังคม จึงมีความแตกต่างไปตามบริบทสังคม โดยเฉพาะวิถีชีวิตในสังคมตะวันออกเช่นสังคมไทยที่มีศาสนาพุทธและชุมชนเกษตรกรรมเป็นฐานราก คำสอนพุทธศาสนาเรื่องการไม่ยึดมั่นในอัตตา ที่จะนำไปสู่ความมีสติและปัญญาในการดำเนินชีวิต การทำลายความเห็นแก่ตัว การมีความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ และความอดกลั้น สามารถสร้างความไว้วางใจต่อกันได้ (วรุณี โรมรัตนพันธ์, ไม่ปรากฏปีพิมพ์) ค่านิยม ความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตให้กับคนไทย โดยเฉพาะชุมชนเกษตรกรรมที่ปรากฏรูปแบบของทุนทางสังคมในลักษณะของ “การลงแขก” อย่างไรก็ดี บริบทสังคมไทยปัจจุบันที่ค่านิยมแบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทแทนที่หลักคำสอนในพุทธศาสนา และปรากฏเพิ่มมากขึ้น การเสื่อมสลายลงของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน รวมถึงการด้อยประสิทธิภาพในการบังคับให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน (efficiency of norm enforcement) ถือเป็นการเสื่อมสลายของทุนทางสังคมในชุมชนเกษตรกรรมชนบทของไทย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (บรรณาธิการ), 2546) ด้วยเหตุนี้ เงื่อนไขค่านิยมเรื่องการต่างตอบแทน

(reciprocity) จึงเข้ามามีบทบาทกำหนดพฤติกรรมของบุคคลมากขึ้น สอดคล้องกับ นักวิชาการต่างประเทศจำนวนมากที่ให้ข้อสรุปตรงกันว่า ค่านิยมร่วมสำคัญของทุนทางสังคมคือ หลักการต่างตอบแทน ซึ่งอานันท์ (2546) แสดงความเห็นไว้ด้วยว่า หลักการต่างตอบแทนเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของทุนทางสังคมในสังคมเกษตรกรรมไทย ที่มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมและการพิทักษ์สิทธิ์ มีส่วนต่อการเสริมสร้างทางเลือก โดยสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นความสำคัญของปัจจัยความไว้วางใจ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งทั้งต่อการก่อเกิด การขยายตัว และการดำรงอยู่ของเครือข่ายทุนทางสังคมของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย โดยมีรากฐานจากกรอบคุณค่าวัฒนธรรม หรือ บรรทัดฐานทางสังคม (social norms) ที่กลุ่มยึดถือร่วมกัน การรวมกลุ่มจากความสัมพันธ์แนวราบ (horizontal relationships) ที่เป็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างกลุ่มคนซึ่งผูกโยงกันด้วยฐานการผลิตเดียวกัน ต้องพึ่งพาทุนและเผชิญปัญหาาร่วมกันในยุคเกษตรอุตสาหกรรมใหม่ ผลักดันให้เกษตรกรปัจเจกต้องปรับตัว เล็งเห็นและตระหนักถึงความสำคัญของการมีกลุ่ม การร่วมกันต่อสู้จาก “จุดรวม” สำคัญในปัญหาเร่งด่วนเรื่องความจำเป็นทางเศรษฐกิจ นำไปสู่การสร้างกลไกเชิงสถาบันในชุมชน เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับทุกชีวิต กิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรที่เริ่มจากการระดมทุนในชุมชนทั้งในรูปของสัจจะออมทรัพย์ หรือ ธนาคารชุมชน จำเป็นต้องยืนอยู่บนหลักการพื้นฐานสำคัญของความไว้วางใจระหว่างกันภายในชุมชน ผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตของสถาบันการเงินชุมชน ที่สะท้อนความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกร ได้เชื่อมร้อยคนให้เข้ามารู้จักและเรียนรู้ที่จะเคารพและไว้วางใจกันและกัน พลังของส่วนรวม (commons) ได้ขยายผลสู่แนวคิด “ประชาสวัสดิการ” และกองทุนสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ทั้งยังเป็นฐานสำคัญในการเปิดพื้นที่ สร้างโอกาสต่อการเรียนรู้ให้เท่าทันชุมชนภายนอก และโอกาสต่อการแลกเปลี่ยนทรัพยากรและพัฒนาความสัมพันธ์แบบเครือข่ายจากภายนอกกลุ่มที่เป็นการสร้างความสัมพันธ์แนวตั้ง (vertical relationships) ทั้งกับเครือข่ายผู้บริโภคในท้องถิ่นและในเมือง และกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมสร้างพลังทางการค้าที่มีวัฒนธรรมในแบบธุรกิจเต็มตัว แต่เป็นวัฒนธรรมที่มีรากจากความไว้วางใจ

ความเชื่อมั่น ศรัทธา และความเกื้อกูล เพื่อแบ่งปันประโยชน์ที่มีร่วมกันตามหลักการต่างตอบแทน นวัตกรรมทางธุรกิจซึ่งเป็นผลจากการร่วมกันคิด นำไปสู่การพัฒนา “ความคิดใหม่” สำเร็จเป็นสินค้าที่ได้มาตรฐาน สามารถส่งออกตลาดเฉพาะในต่างประเทศ การมีตราสินค้า หรือ การมีเครือข่ายผู้บริโภคที่เป็นของกลุ่มเกษตรกรเอง เป็นประจักษ์พยานความสำเร็จในความพยายามพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกรเป็นเวลานานถึงกว่า 10 ปี ปฏิบัติการทางสังคมที่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรร่วมสร้างขึ้น ถือเป็นเครือข่ายทุนทางสังคมที่เสริมสร้างให้เกิดการพัฒนาทุนมนุษย์ (human capital) และศักยภาพของชุมชน โดยมีปัจจัยความไว้วางใจเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน

จุดเริ่มต้นของอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยอาจนับย้อนหลังไปนับตั้งแต่ไทยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) โดยมีการนำเข้าเทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่จากประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก หรือ ที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว (Green Revolution)”³ นับแต่นั้นมา รูปแบบการผลิตของเกษตรกรในประเทศไทยค่อยๆปรับเปลี่ยน จากรูปแบบการผลิตเดิมที่มีหลากหลายสอดคล้องกับภูมินิเวศ ใช้องค์ความรู้จากภูมิปัญญาสืบทอดในวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตเชิงเดี่ยวที่มีการเพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวกันในปริมาณมาก การเกษตรกลายเป็นงานที่ต้องการความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ใช้ต้นทุนสูง ต้องพึ่งพาฐานเทคโนโลยีในการผลิตนับตั้งแต่การพัฒนาพันธุ์ การปรับปรุงดินด้วยสูตรปุ๋ยเคมีบำรุงเฉพาะ หรือการใช้สารเคมีในการปราบศัตรูพืชและโรคระบาด เครื่องจักรกลหรืออุปกรณ์อื่นๆ ทางเกษตร โดยมีปัจจัยเรื่องการตลาดที่ให้ความสำคัญกับ “มูลค่า” ของสินค้าเกษตรเข้ามามีกับวิถีการผลิต วิถีชีวิตของเกษตรกร และยิ่งทวีความสำคัญขึ้นในยุคสมัยของโลกาภิวัตน์ภาคเกษตรเช่นปัจจุบัน ปรากฏการณ์ความรุนแรงของปัญหาที่เกษตรกรรายย่อย⁴ จำนวนมากของประเทศประสบเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ครอบคลุมกว้างขวาง

³ คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตการเกษตร โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์นำมาประยุกต์เป็นเทคโนโลยีการเกษตรแนวทางใหม่ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่และเวลาที่ให้ผล ทั้งในแง่ปริมาณและเวลา (รวดเร็ว) มีลักษณะสำคัญคือ เน้นการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่ให้ผลผลิตสูงเพียงสายพันธุ์เดียวในปริมาณมาก เพื่อสะดวกในการจัดการตามเทคโนโลยีแผนใหม่

⁴ เกษตรกรที่มีที่ดินครอบครองเป็นของตนเอง ขนาดไม่เกิน 20 ไร่

ส่งผลกระทบต่อชีวิตความอยู่รอดของเกษตรกร ทั้งมิติด้านสังคมและสุขภาวะ มิติด้านเศรษฐกิจ และมิติด้านนิเวศ ของเกษตรกรปัจเจก รวมไปถึงชุมชนอยู่อาศัย ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนของเกษตรกรในชนบทของประเทศ (สืบเนื่องเป็นปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารระดับประเทศ) ความเป็นชุมชนลดลงอันเนื่องมาจากการแข่งขัน (กับเพื่อนร่วมอาชีพทั้งในและต่างประเทศ) เพื่อความอยู่รอด ค่านิยมปัจเจกและบริโภคนิยม สุขภาวะย่ำแย่ทั้งจิตใจและทางกายภาพอันเนื่องมาจากภาวะหนี้สะสม (ความจนเรื้อรัง) ปริมาณและคุณภาพอาหารที่บริโภคลดลง (จากความสามารถเศรษฐกิจต่ำ) และการผลิตใช้สารเคมีเข้มข้น ปัญหาความผันผวนของราคาผลผลิตในตลาดที่เกษตรกรเหล่านี้ตกในตำแหน่งท้ายสุดของห่วงโซ่อุปทานทางการเกษตร (agricultural supply chain) ซึ่งหมายถึง ผลกำไรส่วนเกินจากการผลิตของเกษตรกรตกกับพ่อค้าคนกลาง ผู้แปรรูป ผู้จัดจำหน่าย และผู้ค้าปลีก/ค้าส่งหรือผู้ค้าระหว่างประเทศ⁵ เกษตรกรจึงมิใช่ผู้กำหนดราคาผลผลิต (price taker) ด้วยตนเอง แต่เป็นผู้รับราคาผลผลิต (price giver) ที่ถูกกำหนดจากบริบทกลไกการตลาดทั้งนโยบายเน้นการส่งออกและเกษตรพันธะสัญญาของประเทศ และตลาดโลกาภิวัตน์ของการค้าเสรีสินค้าเกษตร เกษตรกรไม่สามารถทำการตลาดด้วยตนเอง และในสถานะของผู้บริโภคยุคตลาดเสรีนิยม เกษตรกรรายย่อยต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของผลผลิตในระยะเวลาสั้น จึงต้องพึ่งพาทั้งอาหาร ยารักษาโรค รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกชีวิตตามบริบทความสามารถด้านเศรษฐกิจของครัวเรือน (อันเนื่องมาจาก “สื่อเสรี”) ด้วยเหตุนี้วัฏจักรปัญหาความมั่นคงรายได้ของเกษตรกรจึงทับซ้อนต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยังมีปัญหาความมั่นคงของระบบนิเวศอันเนื่องมาจากข้อจำกัดและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เป็นผลส่วนหนึ่งจากระบบการผลิตพึ่งพาสารเคมี ซึ่งไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ

กล่าวได้ว่า ปัญหาในทุกมิติได้สร้างความเสี่ยงต่อชีวิตเกษตรกรรายย่อยของไทยที่ไม่แตกต่างจากเกษตรกรรายย่อยของประเทศโลกที่สามทั่วโลก ซึ่งเป็นฝ่ายรับ (โดยไม่รู้ตัวล่วงหน้า) นโยบายการพัฒนาภาคเกษตรกรรมของภาครัฐที่เน้นส่งเสริมเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ เทคโนโลยีการผลิตจากตะวันตกที่เกษตรกรรายย่อยรับมากระทั้งปัจจุบัน ไม่

⁵ ธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ โดยเฉพาะในประเทศที่ก้าวหน้าทางการเกษตรสูง มักมีบทบาทครอบงำในห่วงโซ่อุปทาน

สอดคล้องกับวิถีชีวิต และประการสำคัญ ไม่ได้มุ่งยกระดับความเป็นอยู่ของเกษตรกรและชุมชน ตรงกันข้ามกลับดูดซับพลังเกษตรกรและชุมชน พลังเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งมิติด้านแรงงาน ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ (น้ำ ป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพ) และสภาพแวดล้อม (มลพิษด้านต่างๆ)

ปัจจัยความไว้วางใจในเครือข่ายทุนทางสังคม : บทเรียนความสำเร็จการพึ่งตนเอง ของกลุ่มเกษตรกรสนามชัยเขต และกลุ่มเกษตรกรจระเข้สามพัน

ความไว้วางใจเป็นความต้องการของบุคคลที่จะลดความเสี่ยงในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในสังคม อาจเกิดได้ทั้งจากการเรียนรู้ระหว่างบุคคลและความเชื่อมั่นศรัทธาของบุคคล เป็นสิ่งที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อใจผู้อื่น และคาดหวังว่า ผู้อื่นจะตอบสนองด้วยการกระทำกลับมาในวิธีเดียวกัน ดังนั้น Coleman (1988) จึงกล่าวว่า ความไว้วางใจเป็นพฤติกรรมที่มีเหตุและผลของบุคคล ความสัมพันธ์ของความไว้วางใจ (relations of trust) เป็นมุมมองความผูกพันเชิงจิตวิญญาณ (spiritual binding) ของคำว่า “ทุนทางสังคม” นอกเหนือจาก กฎระเบียบของส่วนรวม จารีต และการลงโทษ (common rules, norms and sanctions) ความเป็นเครือข่ายและกลุ่ม ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (belonging) ความเป็นชุมชน (community) เป็นต้น ทั้งความไว้วางใจและทุนทางสังคมล้วนก่อกำเนิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีค่านิยม ความเชื่อร่วม และมักเกิดขึ้นในองค์กรทางสังคม ความไว้วางใจในสังคมเกิดขึ้นจากค่านิยมต่างตอบแทน (Putnam, 1993) ดังที่ Gambetta (1998 อ้างใน Qianhong Fu, 2004) อธิบายว่า ความไว้วางใจเป็นเสมือน “พันธะ” ที่แสดงถึงความมุ่งมั่นที่ต่างฝ่ายต่างมีต่อกันก่อน เครื่องมือ “ความไว้วางใจ” นี้ จะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน ที่มีขึ้นทั้งจากการที่บุคคลควบคุมตนเอง (self-regulating) ในการรักษา “พันธะ” และจากการที่อีกฝ่ายหวังกังวลต่อ “พันธะ” ความไว้วางใจที่อีกฝ่ายมอบให้ (self-preserving structure) โดยที่องค์กรทางสังคมมีบทบาทต่อการสร้างความไว้วางใจ ผ่านกฎระเบียบ การให้รางวัล หรือบทลงโทษขององค์กรฯ ซึ่งในอีกนัยหนึ่งเป็นการสื่อสารพฤติกรรม “ความไว้วางใจ” ที่คาดหวังจากสมาชิกองค์กรฯ (Farrell and Knight, 2003 อ้างใน Qianhong Fu, 2004)

เช่นเดียวกัน กระบวนการเกิดทุนทางสังคมเริ่มจากค่านิยมที่ตีร่วมกันของคนในสังคม รวมถึงคำสอนในศาสนา (moral principles) เช่น การมีความไว้วางใจ ความเข้าใจอันดีระหว่างกัน (mutual understanding) การมีผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ โปร่งใสและเป็นธรรม เป็นต้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในรูปของความร่วมมือ ความเป็นเครือข่ายระหว่างคน (human networks) มากขึ้น (Fukuyama, 1995, Putnum, 2000) โดยเฉพาะแนวคิดปรัชญาและอิทธิพลศาสนาในสังคมตะวันออกซึ่งส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของสังคมไทย ดังแนวคิดเรื่องการแก้ปัญหาปัจจุบันที่เป็นความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายกับคนอื่น ๆ เป็นพลังของการเรียนรู้จากการกระทำร่วมกัน (interactive learning through action) รวมทั้งพลังสร้างสรรค์ที่เกิดจากการรวมกลุ่ม อันเกิดจากการสร้างความไว้วางใจด้วยการทำลายความเห็นแก่ตัว มีความซื่อตรงและความอดกลั้น ทำให้เกิดความผูกพันทางจิตวิญญาณ (spiritual binding) มีความรัก ความเมตตาต่อกัน (วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์, ไม่ปรากฏปีพิมพ์) ได้กลายเป็นเงื่อนไขต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น Fuguyama (1995) ชี้ให้เห็นความสำคัญของ “ความไว้วางใจ” ที่เป็นปัจจัยจำเป็นต่อการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในประเทศ สอดคล้องกับ Putnum (2000) ที่สรุปว่า หากไม่มีปัจจัยความไว้วางใจ ทุนทางสังคมจะไม่ก่อตัวขึ้น ดังนั้น ความไว้วางใจจึงเป็นเสมือนเงื่อนไขสำคัญอันดับแรกในการวัด “สุขภาวะ” ของทุนทางสังคมในสังคมหนึ่งๆ ดังที่ Putnum พบว่า ทุนทางสังคมที่ลดลงของชุมชน เกิดจากคนในชุมชนมีความไว้วางใจกันลดลง ส่งผลให้ชุมชนมีแนวโน้มจะประสบปัญหาความขัดแย้ง และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนที่ลดลงตามมา นอกจากนี้ Putnum ยังเปรียบทุนทางสังคมเสมือนวิถีชีวิตทางสังคม (social life) ซึ่งบุคคลต้องการมีเครือข่ายทางสังคม (social network) กำกับด้วยค่านิยมหรือบรรทัดฐาน หล่อหลอมความไว้วางใจ เพื่อให้การกระทำใดๆทางสังคมมีประสิทธิภาพ กล่าวโดยสรุป ความไว้วางใจเป็นทั้งพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้และเป็นการเชื่อซึ่งมีที่มาจากศาสนาและประวัติศาสตร์ ที่แฝงด้วยความมีเหตุผล เป็นทั้งคุณสมบัติส่วนบุคคลและคุณสมบัติที่ถูกสร้างขึ้นร่วมกันจากความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม สารัตถะสำคัญที่ทำให้ทั้งความไว้วางใจและทุนทางสังคมทับซ้อนกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน ประกอบด้วย ต่างเป็นองค์ประกอบสำคัญ

ของกันและกัน ต่างเกิดขึ้นได้จากกระบวนการเรียนรู้ และต่างมีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุและผลต่อกัน เกี่ยวข้องกับการ “มีอยู่” หรือ “สูญสิ้น” ที่หมายถึง “การขยายตัว” และ “คงอยู่” ของทั้งความไว้วางใจและทุนทางสังคม และเกี่ยวข้องตามมากับศักยภาพในการบรรลุผลประโยชน์ร่วมกันทางสังคม

หลักการพื้นฐานที่ความไว้วางใจทำให้เกิดเครือข่ายทุนทางสังคม มักเกิดขึ้นในองค์กรที่มีความสัมพันธ์แนบราบในรูปแบบเครือข่าย ที่มีการปฏิบัติการพึ่งตนเองโดยผู้คนในชุมชน เพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ของส่วนรวม ดังนั้น เมื่อคนมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) กับผู้อื่น และได้แบ่งปันคุณค่า ความคาดหวังและเป้าหมายร่วมกัน คนจะยึดติดกับการมีส่วนร่วมในเครือข่ายในลักษณะสมัครใจและคาดหวังต่อความเอื้ออาทรหรือ ผลประโยชน์ตอบแทนต่างๆ กลับคืนมาในอนาคต โดยนัยนี้ปัจจัยความไว้วางใจจึงมีส่วนสำคัญไม่เพียงแต่ในมิติการก่อเกิด การขยายตัวและการดำรงอยู่ แต่ยังสำคัญทัดเทียมกันต่อมิติความยั่งยืนของความเป็นเครือข่าย

เครือข่ายเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อการสร้างทุนทางสังคมในชุมชนชนบทไทย เป็นเรื่องคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มคน หรือองค์กร ที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน มีความผูกพันจากการมีค่านิยมร่วม (shared values) มีจิตสำนึกร่วม มีพันธกิจหรือกิจกรรมและมีผลประโยชน์ต่อกัน แนวคิดและวิธีปฏิบัติเรื่องเครือข่ายเป็นสิ่งที่มียุ่ในวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้าน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) ความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบเครือข่ายที่มีพื้นฐานของความไว้วางใจ และมีหลักการต่างตอบแทนกัน (reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วม (communalism) จะเป็นกลไกการประสานความร่วมมือที่มีศักยภาพต่อการขับเคลื่อนสังคม และสามารถแปรเปลี่ยนบทบาทของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรในเครือข่ายมาเป็นผู้กระทำการทางสังคม (social actor) เพื่อบรรลุเป้าหมายของการพึ่งตนเองด้วยการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกทุกคน สามารถปรับตัวอยู่รอดปลอดภัยในสังคมเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์เช่นปัจจุบัน Portes และ Nahapiet and Ghoshal (1998) อ้างใน Qianhong Fu, 2004) กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนว่า เป็นผลจากการเรียนรู้ร่วมกัน ที่เกิดจากประสบการณ์การรวมตัวเป็นกลุ่ม เป็นเครือข่าย เป็นชุมชนเดียวกัน สามารถสร้างแรงจูงใจที่ทรงพลัง การได้ร่วมกันคิด ตัดความ

สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความเข้าใจและเคารพซึ่งกันและกันมากขึ้น นำไปสู่ความคาดหวังร่วม และการลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้เกิดสิ่งดีขึ้นในชุมชน ปรากฏการณ์นี้สะท้อนการเกิดขึ้นของกระบวนการทุนทางสังคม สอดคล้องกับข้อสรุปของ Putnam (2000) ที่ชี้ให้เห็นว่า เมื่อเครือข่ายที่มารวมตัวกันด้วยความสมัครใจ ก่อร่างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น อันเกิดจากการพัฒนาความไว้วางใจเข้ามาผนวกรวม จะนำมาซึ่ง “ความเป็นไปได้ (possibilities)” ต่างๆ เครือข่ายจึงเป็นเสมือน “พันธะสัญญาทางสังคม” ที่มีความไว้วางใจเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งต่อผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมของเครือข่าย โดยที่เครือข่ายและความไว้วางใจต่างเป็น “เหตุ” ให้เกิดทุนทางสังคม (Putnam, 2000) การศึกษาวิจัยเรื่อง “การก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคม” ของบัวพันธ์ พรหมพักพิง (2546) พบว่า รากฐานสำคัญของทุนทางสังคมเดิมในชุมชนกรณีศึกษาภาคอีสานได้แก่ ประเพณีประจำท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องผี และวัดหรือพระ ที่ยังคงได้รับการสืบทอดผ่านประเพณี “ฮีดสิบสอง คองสิบสี่”⁶ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีและคำสอนในพุทธศาสนา เป็นเสมือนกฎกติกา (rule of conduct) หรือบรรทัดฐาน กำกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ให้นับถือ ผูกพันกันเป็นเครือข่ายญาติพี่น้อง มีส่วนเอื้ออำนวยต่อการผนึกรวมกลุ่ม การผลิตซ้ำและขยายเครือข่ายทางสังคม แนวราบ สร้างความร่วมมือให้เกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน องค์กรทางสังคมในรูปเครือข่ายที่สร้างขึ้นใหม่ที่ยืนอยู่บนฐาน “ความไว้วางใจ” และหลักการต่างตอบแทน เป็นปัจจัยหลักที่มีบทบาทสำคัญต่อฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของครัวเรือนสมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นการแสดง “ผล” อันเกิดจากการมีทุนทางสังคมที่มีสถานะเป็นนามธรรม เป็นระบบคุณค่า แปลงรูปไปสู่ทุนในรูปแบบอื่นๆ ได้ ดังเช่น Bourdieu (1986 อ้างใน Qianhong Fu, 2004) ให้มุมมองทุนทางสังคมที่เกิดในองค์กรว่า สามารถแปรรูปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) และปรากฏในรูปความภาคภูมิใจ (the form of a nobility) ของสมาชิกในองค์กร กรณีศึกษาของกลุ่มเกษตรกรสนามชัยเขต และกลุ่มเกษตรกรจะเข้สามพัน ที่อาศัยพลังเครือข่าย โดยเฉพาะเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อเป็นฐานนำสู่ความสำเร็จด้วยการสร้าง “นวัตกรรมทางธุรกิจ” จาก

⁶ พิธีกรรม หรือ การทำบุญในรอบ 12 เดือนของปี ของชาวอีสาน

เครือข่ายทางเศรษฐกิจ “พลังร่วม” ที่เสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementarities) จากเครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง ได้เกื้อหนุนให้เกิดเศรษฐกิจฐานราก ในมิติสังคมที่เป็นจริงในภาคปฏิบัติ ทำให้กลุ่มเกษตรกรกรณีศึกษาสามารถรับมือต่อการแข่งขัน การเปลี่ยนแปลงได้มากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรที่ “จัดตั้ง” อย่างเป็นทางการ ซึ่งมักมีอายุชั้ยสั้นและไม่ยั่งยืน อันเป็นผลจากกระบวนการมีส่วนร่วมของบุคคลและองค์กรต่างๆในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

การรวมกลุ่มของเกษตรกรอินทรีย์ อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา และกลุ่มเกษตรกรจระเข้สามพัน อ.อุททอง จ.สุพรรณบุรี เริ่มขึ้นในระยะเวลาช่วงเดียวกันคือ เมื่อปี พ.ศ.2544 และ ปี พ.ศ.2545 ตามลำดับ แต่การรวมกลุ่มของเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต เกิดจากการชักชวนขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานพัฒนาในพื้นที่ ในขณะที่การรวมกลุ่มของเกษตรกรจระเข้สามพันเกิดจากความสนใจส่วนตัวของผู้นำกลุ่มที่ต้องการศึกษาหาความรู้ในโรงเรียนเกษตรกร⁷ ภายใต้โครงการการศึกษาวิจัยเกษตรกรมัยยั่งยืนของหน่วยงานภาครัฐ (กรมส่งเสริมการเกษตร) ที่สร้างเงื่อนไขการเข้าร่วมการอบรมในรูปแบบกลุ่ม อย่างไรก็ตาม สมาชิกเริ่มต้นซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก (ประมาณ 20-25 คน) ของทั้งสองกลุ่ม ล้วนมาจากเครือข่ายและเพื่อนที่เป็นความสัมพันธ์ใกล้ชิด (bonding) โดยเฉพาะเกษตรกรสนามชัยเขตที่ร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน (กลุ่มคนอีสานอพยพ) อันเป็นทุนทางสังคมพื้นฐานสำคัญและมีความแนบแน่นกว่าความสัมพันธ์แนวนอนระหว่างผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม และอำนาจทางการเมืองในระดับเดียวกัน หรือ เรียกว่า “Bridging” รวมไปถึงความสัมพันธ์แนวตั้งระหว่างผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่ต่างกัน หรือ เรียกว่า “Linking” ความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีศีลธรรม (virtue) กำกับ อยู่ในรูปปัจเจก กลุ่ม หรือ เครือข่าย (network) และเกิดขึ้นบนฐานของความผูกพัน (bond) ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร และการต่างตอบแทน ความเป็นมาของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มไม่ต่างจากเกษตรกรรายย่อยจำนวนมากของประเทศ ที่ประสบกับปัญหาความยากจน มีรายจ่ายมากกว่ารายรับ รายจ่ายหลักทั้งจากการลงทุนประกอบ

⁷ เน้นกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อให้เกษตรกรพัฒนาทักษะการตัดสินใจได้อย่างถูกต้องด้วยตนเองในการแก้ปัญหาต่างๆเพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่เหมาะสม

อาชีพเกษตรกรและจากการศึกษาของบุตรและค่าอาหาร แทบทุกคนครอบครัวมีหนี้สินคิดเป็นเงินประมาณ 300,000-1,200,000 บาท อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่ของทั้งสองกลุ่มยังมีที่ดินเป็นของตนเองขึ้นต่ำประมาณครัวเรือนละ 15-40 ไร่ เกษตรกรทั้งสองกลุ่มเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ (cash crop) ตามการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐในพื้นที่ โดยการพิจารณาเลือกชนิดของพืชที่เพาะปลูกของเกษตรกรขึ้นกับปัจจัยราคาเป็นหลัก พืชที่เกษตรกรสนามชัยเขตหมุนเวียนปลูก มีทั้งข้าว มันสำปะหลัง ปาล์มน้ำมัน และยางพารา โดยเกษตรกรฯ จะแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่ง (พอกินในครัวเรือน) เพาะปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองอีสาน (เก็บพันธุ์สืบจากบรรพบุรุษ แตกต่างจากพันธุ์ที่ปลูกเพื่อขาย) ไว้กินเอง ในขณะที่เกษตรกรจะเช่าสามพันเพาะปลูกพืชหลักคือ ข้าวและอ้อย โดยจะปลูกเพื่อขายทั้งหมด ต้นทุนค่าใช้จ่ายหลักในการเพาะปลูกข้าวและพืชไร่เหล่านี้ของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มคือ ต้นทุนสารเคมีทางการเกษตรที่มีทั้งปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และยาฆ่าหญ้า ในส่วนของความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ผู้คนมีเวลาในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันน้อยลง เนื่องจากต้องประกอบอาชีพแข่งกับเวลา ภูมิปัญญาองค์ความรู้เดิมแทบไม่ถูกใช้ในชีวิตประจำวัน หรือในขั้นตอนการเพาะปลูก และมีแนวโน้มที่จะสูญหายตามกาลเวลาจากการพัฒนาที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน พร้อมกับปัญหาสุขภาพคุกคามที่กลายเป็นค่าใช้จ่ายสำคัญอีกเรื่องของกลุ่มเกษตรกร

ผลจากการเปิดเวทีระดมความคิด แลกเปลี่ยนความเห็นในประเด็นปัญหาของเกษตรกรสนามชัยเขต การเสริมความรู้และการรับฟังความต้องการจากกระบวนการกลุ่มที่ทำอย่างต่อเนื่องในเวลาที่ดินเกษตรกรส่วนใหญ่สะดวกซึ่งแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจและตั้งใจจริงขององค์กรพัฒนาเอกชนในบทบาท “พี่เลี้ยง” ที่เป็นเครือข่ายแนวตั้งของกลุ่ม ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรทบทวนในสิ่งที่ทำมา การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อเข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาที่ทุกคนมีส่วนร่วม และความตั้งใจที่จะแก้ปัญหาด้วยความช่วยเหลือกัน กอปรกับการมีทุนทางสังคมเดิมของสายสัมพันธ์บรรพบุรุษร่วมที่สามารถสร้างความไว้วางใจและพัฒนาไปสู่การลงทุนทำกิจกรรมร่วมกันได้ง่ายขึ้น ปฏิบัติการพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกรฯ เริ่มต้นจากการเห็นพ้องต้องกันที่ต้องการแก้ปัญหาการขาดแคลนเงินทุนที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้าก่อน ด้วยการระดมทุนร่วมกันเพื่อจัดตั้ง “ออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา”

ของกลุ่มฯ ที่ใช้แนวคิดแบบสหกรณ์ มีคณะกรรมการบริหารที่มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก กระบวนการประชุมระหว่างคณะกรรมการด้วยกันเองและกับสมาชิกที่มีการถกเถียงโต้แย้งและการตัดสินใจถือเป็นการเรียนรู้จากภาคปฏิบัติที่ชัดเจน และจำเป็นต้องสร้างความสมานฉันท์ผ่านกระบวนการประชาธิปไตย โดยเฉพาะการบริหารจัดการเรื่องเงินที่ต้องการความไว้วางใจในการสร้างทุนทางสังคมระหว่างกันให้เกิดขึ้น กิจกรรมออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา (กลุ่มเกษตรกรและชุมชน) จึงเป็นบททดสอบแรกที่ส่งผลตามมาต่อกิจกรรมต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งทุนของชุมชนและของกลุ่ม ที่มีผลพลอยได้เรื่องการออม เป้าหมายแฝงแต่สำคัญกว่าคือ การสร้างและพัฒนาผู้นำ และการกระจายการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อีกทั้งกลุ่มและชุมชนได้ผ่านการ “พิสูจน์ใจ” ต่อกันมาแล้ว กิจกรรมกองทุนสวัสดิการครบวงจรชีวิตที่ตามมาจึงเป็นเรื่องง่าย นับแต่การสนับสนุนเงินทำคลอด เงินช่วยเหลือเมื่อเจ็บป่วย เงินกู้เพื่อประกอบอาชีพดอกเบี้ยต่ำ และเงินช่วยเหลืองานศพ ที่เกิดขึ้นจากการนำกำไรส่วนหนึ่งจากกิจกรรมออมทรัพย์ฯ มาสร้างหลักประกันความมั่นคงให้สมาชิก ซึ่งเป็นการพึ่งตนเองในความจำเป็นชีวิตด้านต่างๆ ในอนาคตความสำเร็จในกิจกรรมนี้ ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตเป็นที่สนใจของคนในชุมชน กระทั่งปี พ.ศ.2555 มีจำนวนสมาชิกเพิ่มถึง 48 คน ไม่ต่างจากกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ภายหลังจากการรวมกลุ่มกันเพียง 2 ปี เพื่อเข้ารับการอบรมในโรงเรียนเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพันได้เล็งเห็นความจำเป็นต่อการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่มและชุมชน จึงร่วมสื่อสารเพื่อหาแนวร่วม โดยชี้ให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับร่วมกันจากการจัดตั้ง “ธนาคารชุมชน” การบริหารจัดการที่มีฐานของความสัมพันธ์ปฐมภูมิอย่างไม่เป็นทางการซึ่งสอดคล้องกับบริบทชุมชนเกษตรกรรมชนบทไทย การมีระบบการกำกับควบคุมทางสังคมที่ประสบผล ทำให้มีสัดส่วนสมาชิกหนี้เสีย (จ่ายคืนล่าช้ากว่ากำหนด) เพียง 10% ของสมาชิกทั้งหมด ในขณะที่สัดส่วนหนี้สูญ (หนี้ค้างจ่าย) เพียง 5% ของสมาชิกทั้งหมด (แทบทั้งหมดเป็นกลุ่มสมาชิกที่ติดการพนัน และต้องย้ายออกจากชุมชนในท้ายที่สุด) หรือ การให้ความสำคัญต่อคนมากกว่ากำไรแบบเบียดเบียน เช่น กรณีการกู้ยืมเงินของผู้ป่วยเพื่อรักษาตัว จะได้รับการยกเว้นดอกเบี้ยชั่วคราว กรณีผิคนัดชำระเงินกู้ จะมีกระบวนการเรียกมาพูดคุย ตักเตือน ให้

โอกาสสำนึกผิดก่อนลงโทษสถานหนัก (ปลดจากการเป็นสมาชิก) ตามกฎ ฯลฯ รวมทั้งความต่อเนื่องของคณะกรรมการบริหารที่มีผู้นำกลุ่มเกษตรกรดำรงตำแหน่งเป็นประธานรวม 10 คน นับตั้งแต่จัดตั้งธนาคารชุมชน กระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2557) ประจักษ์พยานเหล่านี้บ่งบอกถึงการให้ความสำคัญต่อคุณค่าความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตที่ชุมชนยังต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันค่อนข้างมาก สำนึกความเป็นเจ้าของใน “ทรัพย์สินร่วม” ที่แสดงออกด้วยความร่วมมือบนเงื่อนไขของความไว้วางใจในผู้นำ โดยที่สมาชิกสามารถคาดหวังจากผู้นำว่าจะได้รับการจัดสรรผลตอบแทนที่เป็นธรรมตามกำลังทรัพย์ของตน การระดมทรัพยากรชุมชนในรูปของเงินดังกล่าว จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญของการฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงให้กลับคืนมามีชีวิตอีกครั้ง จำนวนสมาชิกของธนาคารชุมชน ณ ปี พ.ศ.2555 มีมากกว่า 400 คน (จากสมาชิกเริ่มต้น 12 คน ในปี พ.ศ.2547) การเพิ่มของสมาชิกจึงหมายถึงการเพิ่มการออม และการเพิ่มโอกาสต่อการขยายกิจกรรมพึ่งตนเอง ความสำเร็จของธนาคารชุมชนที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในการดำรงชีพได้จริงได้กลายเป็นต้นทุนสำคัญถัดมาในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชีวิต (เกิด-ป่วย-ตาย) ที่ยึดหลักการการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขเหมือนเช่นในอดีต นอกจากนี้ กลุ่มเกษตรกรจะเข้าถึงสามพันยังแบ่งปันทรัพยากรของกลุ่มให้แก่กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสมากกว่าในชุมชนในรูป “กองทุนสาธารณะ” ด้วยการร่วมสนับสนุนกิจกรรมสาธารณประโยชน์อื่นๆ ในชุมชน ได้แก่ การให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนในชุมชนที่เรียนดีแต่ครอบครัวฐานะยากจน การบริจาคเงินช่วยเหลือผู้ป่วยยากไร้ในโรงพยาบาล และการร่วมทำบุญศาสนาวัตถุให้วัด

กล่าวโดยสรุป กระบวนการทุนทางสังคมขององค์กรชุมชนของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มเกิดขึ้นทั้งจากทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิม ทั้งความเป็น “คนรากเดียวกัน” ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ อ.สนามชัยเขต และภาวะผู้นำของกลุ่มเกษตรกรจะเข้าถึงสามพัน จ.สุพรรณบุรี โดยที่สมาชิกทุกคนต่างมีบทบาทหน้าที่ ร่วมกันกระทำการทางสังคม (social action) ที่พัฒนาการไปสู่สำนึกของความไว้วางใจกันและกัน เริ่มจากการกำหนดวิถีชีวิตการอยู่ร่วมกันในองค์กรด้วยการสร้าง (ด้วยการลงมือปฏิบัติ) กฎระเบียบที่ให้ความสำคัญต่อคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างกัน การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ต้องการการมีส่วนร่วม วัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกัน วัฒนธรรมต่างตอบแทนที่อาจไม่จำเป็นต้องตอบแทนกัน

โดยทันที และวัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กระบวนการเรียนรู้ที่สั่งสมผ่านกาลเวลา ในวิถีชีวิตรวมกลุ่ม ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ เกิดจากการได้มีโอกาสพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิด อันเกิดจากการทำงานในองค์กร ก่อเกิดสำนึกของความไว้วางใจ หลอมรวมให้ดำรงชีวิตแบบร่วมมือร่วมใจในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย ปรับตัวให้อภัย ทลายกำแพงความแตกต่างหลากหลายที่อาจเคยมีระหว่างกันในกลุ่มเพื่อนสมาชิก สร้างโอกาสในความเข้าใจต่อกันมากขึ้น ผ่อนคลายความแตกต่างทางฐานะและชนชั้น เข้าใจบทบาทของตนที่พึงมีต่อกลุ่ม และในทางกลับกัน ได้เรียนรู้ผลตอบกลับของความรับผิดชอบจากเพื่อนสมาชิกคนอื่นๆ ทำให้เรียนรู้คุณค่าของการสร้างความสัมพันธ์ที่มี “พันธะทางใจ” ต่อกัน กรณีความไว้วางใจที่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรมีต่อผู้นำนั้น สะท้อนภูมิธรรมและภูมิปัญญาของผู้นำ เพื่อให้เกิดการรวมตัวของคนที่มีความต่าง (แต่มีปัญหาร่วม) ที่ยึดโยงอยู่กับระบบคุณค่า ความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการที่ให้ความสำคัญกับเรื่อง “จิตใจ” เป็นอันดับแรก ในส่วนของความไว้วางใจที่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรจะเชื่อถือสามัคคีมีต่อผู้นำนั้น เป็นผลจากภาวะการนำและความตั้งใจจริงที่ผู้นำได้ลงมือทำและพิสูจน์มาอย่างต่อเนื่องนับแต่ก่อตั้งกลุ่มฯ ถือเป็นตัวอย่างของการใช้ประโยชน์จาก “ทุนทางสังคมที่ตนไว้” โดยมีรูปธรรมของหลักการต่างตอบแทน ความไว้วางใจในผู้นำของกลุ่มเกษตรกรทั้งสองกรณีล้วนเป็นผลจากการเรียนรู้ระหว่างกันของสมาชิกและผู้นำ ในส่วนของสมาชิกแสดงออกด้วยระดับความร่วมมือที่ให้กับผู้นำ และกลับกันคือ ความสามารถและทักษะภาวะการนำที่เพิ่มพูนขึ้นของผู้นำ ที่เกิดจากความไว้วางใจที่สมาชิกมอบให้ ผลประโยชน์ร่วมที่สมาชิกเกษตรกรและชุมชนได้รับเกิดจากพันธะทางสังคมที่มีร่วมกัน และยังแฝงนัยยะของความสามารถในการจัดการร่วมกันของผู้นำและชุมชน ถือเป็น การแปรรูปของทุนทางสังคมไปเป็นทั้ง “ทุนเศรษฐกิจ” และ “ทุนมนุษย์”

เพื่อให้เป้าหมายหลักที่คือความสามารถในการพึ่งตนเองพื้นฐานครบรอบด้านของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มเป็นไปอย่างยั่งยืน และจากประสบการณ์ตรงในการทำงานที่เกิดจากการลองผิดลองถูก สมาชิกกลุ่มเกษตรกรได้สรุปบทเรียนร่วมกันถึงความสำคัญของการมีและพึ่งพาความรู้ ควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาารายรับไม่เพียงพอกับรายจ่ายซึ่งเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในขั้นตอนการผลิต รวมไปถึงการแก้ปัญหาารายได้ด้วยการ

สร้างตลาดเฉพาะเพื่อกระจายผลผลิตของกลุ่มเกษตรกรเองโดยไม่ผ่านคนกลางเหมือนเช่นที่ผ่านมา ปฏิบัติการเชิงรุกในการแสวงหาพันธมิตรร่วมทำงานจึงเริ่มขึ้น ด้วยความตระหนักในความสำคัญอันเกิดจากการบรรลุเป้าหมายได้ด้วยการมีเพื่อน การได้แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ที่นำไปสู่ศักยภาพของการพึ่งพาและเพิ่มพูนความไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน ทั้งยังเพิ่มความมั่นคงทางจิตใจ เรียกความมั่นใจ ความภาคภูมิใจกลับคืนมาให้กับกลุ่มเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชนที่เล็งเห็นฐานะเครือข่ายแนวตั้งของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตจึงเชื่อมต่อเครือข่ายแนวราบที่เป็นกลุ่มเกษตรกรด้วยกันเองคือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เพื่อสนับสนุนองค์ความรู้ในการปรับเปลี่ยนวิถีผลิตแบบอินทรีย์และการรื้อฟื้นภูมิปัญญาเรื่องการคัดพันธุ์พื้นบ้าน โดยกลุ่มฯมีแนวคิดเรื่องการตั้งศูนย์เรียนรู้ให้เป็น “โรงเรียน” ที่เกิดขึ้นจากการที่สมาชิกส่วนหนึ่งต้องการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวแบบอินทรีย์เพื่อการค้า ที่มีวิทยากรจากเพื่อนสมาชิกเครือข่ายและแปลงนาสาธิตเพื่อเน้นย้ำความมั่นใจ ไม่เพียงแต่การร่วมสร้างแนวคิดและการปฏิบัติ ปรากฏการณ์การพบปะสังสรรค์กันฉันท์พี่น้องในงานประจำปีของเครือข่าย หรืองานบุญประเพณีชุมชนของเพื่อนสมาชิก การแลก ขอบ ปัน ยืม พันธุ์พืช การแลกเปลี่ยนข่าวสารหรือ ความช่วยเหลือกันเมื่อเกิดภัยพิบัติธรรมชาติ กระทั่งการรวมตัวกันเพื่อผลักดันนโยบายเกษตรอินทรีย์ของประเทศและการต่อต้านโรงไฟฟ้าเขาคินฮอนในพื้นที่ การได้ร่วมทุกข์ร่วมสุข การมีสายใยเชื่อมร้อยจากกิจกรรมที่ทำร่วมกัน ที่บ่มเพาะความไว้วางใจต่อกัน การแสดงบทบาททั้งเป็น “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” ระบบคุณค่าเครือข่ายของกลุ่มคนที่มีแนวคิด ค่านิยมร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนหรือทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิม จึงทำให้เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรสามารถพัฒนาความสัมพันธ์อันดีได้ในระยะเวลาอันสั้น ในขณะที่ศักยภาพการในการนำการพัฒนาของผู้นำกลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพันซึ่งเป็นเสมือน “ครูผู้รู้” ที่มีความพร้อมทั้งเรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดกระบวนการเรียนรู้ องค์ความรู้เรื่องเกษตรยั่งยืน อันเกิดจากการมีประสบการณ์ชีวิตเข้มข้น ความสนใจใฝ่เรียนรู้และปฏิบัติสาสนธรรมต่อเนื่อง “ศูนย์สาธิตการเรียนรู้” เป็นกิจกรรมลำดับต้นๆ ถัดมาที่กลุ่มฯตระหนักถึงความสำคัญและยังสอดคล้องกับกิจกรรมธนาคารชุมชน (ให้เงินกู้ประกอบอาชีพ) สะท้อนการมีเป้าหมายที่ชัดเจนของกลุ่มฯ ที่ต่อมาได้รับการคัดเลือกให้

เป็นเครือข่ายฝึกอบรมของกรมส่งเสริมการเกษตร (ภายหลังความสำเร็จของธนาคารชุมชน ทุกระยะหนึ่งแล้ว) การเป็นเครือข่ายแนวตั้งภาครัฐเกิดจากประโยชน์ร่วมของความเต็มใจที่จะสร้างและเป็นเครือข่ายกัน เพราะการได้รับการยอมรับจากหน่วยงานรัฐหมายถึง “ข้อได้เปรียบ” ทั้งเรื่องเงินทุน ที่เพื่อให้กลุ่มขยายผลกิจกรรมต่อเนื่องและสอดคล้องกับเวลา ความต้องการจำเป็นของสมาชิก ซึ่งช่วยสร้างความยืดหยุ่นในการทำงานของกลุ่มได้มากขึ้น รวมทั้งเรื่องการขยายเครือข่ายวงกว้างไปในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ หากจำเป็นเนื่องจากกลยุทธ์การสร้างเครือข่ายการทำงานได้ช่วยเสริมจุดแข็งจากองค์กรเครือข่ายที่สนับสนุนกันและกัน “ศูนย์สาธิตการเรียนรู้” ของกลุ่มเกษตรกรก็จะใช้สามพันจึงเป็นทั้งแหล่งสร้างกระบวนการเรียนรู้และแหล่งสะสมความรู้ของสมาชิก และของคนทั้งในและนอกชุมชน อันเกิดจากกิจกรรมกลุ่มเรียนรู้หลากหลายที่พัฒนาขึ้นต่อเนื่องตามความสนใจของสมาชิก ที่บางกิจกรรมอาจไม่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน แต่ได้ช่วยผ่อนภาระทางเศรษฐกิจของสมาชิก เช่น กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มผลิตผลิตภัณฑ์อุปโภคต่างๆ เพื่อใช้ในครัวเรือน และพัฒนาเพิ่มกลุ่มแปรรูปและค้าข้าวอินทรีย์ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเพาะพันธุ์ปลา เหล่านี้เป็นต้น โดยมีครูชาวบ้านจากเพื่อนเกษตรกรในเครือข่ายเกษตรกรกรมทางเลือก จ.สุพรรณบุรี ที่เป็นเครือข่ายแนวราบส่วนตัวของผู้นำกลุ่มและครูจากองค์กรภาครัฐที่เกิดจากการเชื่อมขยายเครือข่ายหน่วยงานรัฐในท้องถิ่น (กรมวิชาการเกษตร กรมสหกรณ์การเกษตร กรมการข้าว กรมประมง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ปราชญ์ในเครือข่าย) ฯลฯ) “ศูนย์เรียนรู้ที่มีชีวิต” ของกลุ่มเกษตรกรก็จะใช้สามพันจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่เป็นโอกาสต่อการสร้างวัฒนธรรมความรู้จากฐานการปฏิบัติจริง พร้อมๆไปกับการแลกเปลี่ยน หมุนเวียนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ที่มาจากภายนอก

ในส่วนของเครือข่ายแนวตั้งซึ่งมีบทบาทหลักเกี่ยวข้องกับการตลาดและช่องทางการกระจายผลผลิตนอกชุมชนของเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของกลุ่มเกษตรกรที่จะตลาด ทางเลือกหลากหลาย แฝงนัยยะความสามารถในการกำหนดราคาผลผลิตด้วยตนเอง อันเป็น “นวัตกรรมทางเศรษฐกิจ” จากวัฒนธรรมรวมกลุ่มที่เพิ่มมูลค่าเชิงคุณภาพให้กับทุนทางสังคม ทั้งยังช่วยเพิ่มความสามารถในการแข่งขันอันเป็น

ปัจจัยจำเป็นต่อความอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจการค้าปัจจุบัน การสร้างเครือข่ายการค้าของกลุ่มเกษตรกรทั้งสองเริ่มขึ้นในเวลาเดียวกันคือ เมื่อปี พ.ศ.2553 นอกเหนือจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เลี้ยง กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตยังมีเครือข่ายแนวตั้งที่ได้แก่ กลุ่มผู้บริโภคท้องถิ่น (โรงพยาบาลในชุมชน ฯลฯ) กลุ่มผู้บริโภคในเมืองที่ประกอบด้วย ผู้บริโภคสมาชิกกลุ่มผัก และผู้บริโภคตลาดนัดสีเขียว และกลุ่มผู้จำหน่ายสินค้าและอาหารเพื่อสุขภาพ (ร้านสวนเงินมีมาและสหกรณ์เลมอนฟาร์ม จำกัด) และสถานศึกษาทางเลือก (โรงเรียนปัญญาทัย) รวมทั้งสหกรณ์กรีนเนท จำกัด (Green Net Cooperative) ที่เป็นอีกเครือข่ายแนวตั้ง ไม่ต่างจากกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต เครือข่ายแนวตั้งของกลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพันมีทั้งผู้บริโภคท้องถิ่นทั้งที่มีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับเกษตรกรสมาชิกและผู้บริโภคที่รับรู้เรื่องราวของกลุ่มเกษตรกรฯ ที่เป็นเครือข่ายเกลือหลากหลายอาชีพ (ครู สาธารณสุขอำเภอ ฯลฯ) บริษัทเอกชนในพื้นที่ผู้ผลิตเครื่องดื่มสำเร็จรูปส่งขายตลาดต่างประเทศ ผู้บริโภคในเมืองทั้งผู้บริโภคตลาดนัดสีเขียวและกลุ่มผู้จำหน่ายสินค้าและอาหารเพื่อสุขภาพ (ร้านสวนเงินมีมาและสหกรณ์เลมอนฟาร์ม จำกัด) และสหกรณ์กรีนเนท จำกัด การสร้างเครือข่ายตลาดท้องถิ่นระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับผู้บริโภคในชุมชนเดียวกัน ไม่เพียงแต่ช่วยรื้อฟื้นเศรษฐกิจชุมชนที่มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง ช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ แต่ยังเสริมความเข้มแข็งของชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมให้กลับคืนมา เป็นกิจกรรมที่เอื้อให้คนในชุมชนได้เชื่อมโยงกันบนฐานของความไว้วางใจโดยไม่ต้องอาศัยมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์มารับรองความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการที่ตั้งบนฐานของความไว้วางใจได้ช่วยเชื่อมโยงผู้คนหลากหลายอาชีพในชุมชนเข้าด้วยกัน ผักปนทักษะการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน เป็นธุรกิจที่เกิดจากความผูกพันของคนในชุมชน รูปแบบเฉพาะของกลุ่ม⁸ ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ที่จัดส่งให้ผู้บริโภคสมาชิกรายสัปดาห์ตามจุดนัดรับในกรุงเทพฯ ได้ผ่านการลองผิดลองถูกและพัฒนาต่อเนื่อง เนื่องจากผักอินทรีย์ที่กลุ่มเกษตรกรฯเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นผักพื้นบ้านที่ผู้บริโภคในเมืองไม่คุ้นเคย กระทั่งปัจจุบัน พัฒนาจัดเป็น

⁸ เน้นกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อให้เกษตรกรพัฒนาทักษะการตัดสินใจได้อย่างถูกต้องด้วยตนเองในการแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่เหมาะสม

เมนูอาหารจากผักพื้นบ้านตามฤดูกาลและให้ข้อมูลความรู้เสริมเรื่องคุณค่าของผักอินทรีย์ที่มีให้เลือกมากกว่า 100 ชนิด กิจกรรมการเยี่ยมฟาร์มที่จบลงด้วยมื้ออาหารที่ปรุงจากผักสดในฟาร์ม ถูกจัดขึ้นเพื่อเสริมสร้างมิตรภาพ สื่อสารให้เกิดความเข้าใจ ความเชื่อมั่นระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกผัก กับ ผู้บริโภค ที่เป็นการสร้างสัมพันธภาพแบบภาคีหุ้นส่วน (partnership) การเชื่อมโยงโดยตรงกับผู้บริโภคในเมืองของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มเป็นการสร้าง “ตลาดที่มีชีวิต” ที่มีความสัมพันธ์มากกว่าผู้ขายกับผู้ซื้อ แต่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่เกิดจากการเกื้อหนุนกันตามความสามารถของแต่ละฝ่าย ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ไม่ได้ยึดโยงกันด้วยสำนึกของกำไรขาดทุน แต่ด้วยสำนึกของการอิงอาศัยกันระหว่างชนบทกับเมือง โดยไม่ต้องพึ่ง “คนกลาง” ผู้ปฏิเสธความรับผิดชอบทั้งต่อภาระทางสังคมและภาระทางนิเวศ นอกจากนี้ การขยายเครือข่ายไปยังกลุ่มผู้นำயินค้าและอาหารเพื่อสุขภาพและสถานศึกษาทางเลือก แสดงให้เห็นถึงการรวมแนวร่วมในระดับกว้างหลากหลายที่ทรงพลังในการอยู่รอดมากกว่า เพราะเป็นการใช้ข้อได้เปรียบของแต่ละฝ่ายที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ และยังตอบสนองความจำเป็นด้านประสิทธิภาพ ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายจากการต้องว่าจ้างรถขนส่งผักเข้ากรุงเทพฯ ให้ผู้บริโภคอยู่แล้ว ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรจะเข้าถึงสามพื้นที่สมาชิกส่วนหนึ่งซึ่งมีจำนวนไม่มากนักในระยะแรก (ผู้นำและกลุ่มเครือข่าย รวม 5 คน) สามารถปรับเปลี่ยนแปลงนาปลอดสารเคมีไปเป็นนาอินทรีย์ และผ่านการรับรองมาตรฐานจากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ภายในระยะเวลา 2 ปี ภายหลังจากการผ่นตนเองเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบข้าวอินทรีย์ส่งขายให้กับบริษัทเอกชนในพื้นที่ผู้ผลิตเครื่องดื่มสำเร็จรูปส่งขายตลาดต่างประเทศ โดยได้รับความช่วยเหลือเงินทุนทั้งในด้านการอบรมความรู้และค่าใช้จ่ายในการตรวจมาตรฐานแปลงนาจากเครือข่ายธุรกิจ ที่เป็นตัวอย่างของการขยายผลเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำไปสู่เครือข่ายทางเศรษฐกิจได้เป็นผลสำเร็จ และเมื่อจำนวนสมาชิกทั้งที่เป็นสมาชิกเก่าและใหม่เข้าร่วมในกิจกรรมเกษตรอินทรีย์มากขึ้น อันเป็นผลจากศักยภาพของผู้นำที่มีฐานความไว้วางใจเชื่อใจจากสมาชิก ความมุ่งมั่น เอาใจจริงเอาใจ ด้วยการลงมือทำให้เป็นแบบอย่าง และเน้นการกระจายข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์โดยตรงของสมาชิกและชุมชน โดยเฉพาะปัจจัยเรื่องตลาดที่เป็นแรงจูงใจด้านแหล่งรับซื้อและราคา จึงทำให้เกิด

ปรากฏการณ์ “บอกต่อ” ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และด้วยความตระหนักถึงความเป็นจริงเรื่องสภาพเศรษฐกิจที่ต้องเอื้อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยวิธีการผลิตแบบอินทรีย์ของผู้นำ กอปรกับจำนวนสมาชิกผลิตข้าวอินทรีย์มากขึ้นเป็น 26 คน เมื่อปี พ.ศ.2557 (ยังไม่นับรวมสมาชิกเริ่มต้น 5 คน) เครื่องสี่ข้าวขนาดเล็กที่เป็นทรัพย์สินร่วมของกลุ่มที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับกิจกรรมกลุ่มแปรรูปและค้าข้าวอินทรีย์ เกิดจากความสัมพันธ์เครือข่ายแนวตั้งภาครัฐในยามจำเป็น (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์) ต้องใช้ทุนส่วนหนึ่งจากแหล่งทุนนอกชุมชน เพื่อให้กลุ่มฯ มีความคล่องตัวในเรื่องเงินทุนหมุนเวียน ในส่วนขององค์ความรู้เรื่องการบริหารจัดการและการค้าข้าวสารสูง กลุ่มฯ ได้รับความช่วยเหลือจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.ยโสธร อันเกิดจากการใช้ประโยชน์ของความสัมพันธ์จากพันธมิตรเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.สุพรรณบุรี กระทั่งปัจจุบัน ข้าวลุงตราสินค้า “วิสาหกิจชุมชนทุ่งทองยั่งยืน” ของกลุ่มฯ ยังผลิตวางขายในตลาดท้องถิ่นต่อเนื่องผลสำเร็จดังกล่าวเกิดจากการสนับสนุนให้เครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถ และเจตจำนงของการพึ่งพาตนเองแบบครบวงจรของกลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพัน เศรษฐกิจชุมชนของกลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพันเป็นการดำเนินธุรกิจที่ควบรวมจากระดับล่างให้เกิดขึ้นจริงในบริบทปกติ มิใช่ในบริบทของข้อยกเว้น ทั้งยังเอื้อประโยชน์ลึกซึ้งในทางสังคมแก่ชุมชนโดยรวม และเมื่อความมั่นคงของชีวิตเกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกันด้วยธุรกิจและประโยชน์ร่วมอย่างเป็นธรรม ความเข้มแข็งของปัจจัยความไว้วางใจก็ยิ่งแสดงบทบาทสำคัญ สหกรณ์กรีนเนท จำกัด พันธมิตรการค้าท้ายสุดของเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ที่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการตลาดต่างประเทศเรื่องข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ความเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นจากทุนทางสังคมเดิมที่เป็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันของสหกรณ์กรีนเนทกับองค์กรพัฒนาเอกชนพี่เลี้ยง ทำให้สร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาระหว่างกันได้โดยง่าย ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรจะเข้าสามพัน เกิดจากคำแนะนำของเครือข่ายใหม่ (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.ยโสธร) ที่ในกรณีนี้ กลุ่มเกษตรกรมีบทบาทเป็น “ผู้รับ” การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกันในบทบาท “ผู้ให้” ของกลุ่มฯ คือ การเชื่อมโยงเครือข่ายภาครัฐในพื้นที่ภาคกลางเมื่อเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.ยโสธร ต้องการ อย่างไรก็ตาม ใ้หมายที่

สอดคล้องกันระหว่าง เกษตรกรทั้งสองกลุ่ม และ สหกรณ์กรีนเนท ที่ต้องการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางวัตถุแก่กัน โดยที่กลุ่มเกษตรกรได้ราคาผลผลิตที่เป็นธรรมจากนโยบายการค้าที่เป็นธรรม (fair trade) ของสหกรณ์กรีนเนท และลดความเสี่ยงเรื่องราคาผลผลิตสหกรณ์เองก็ได้ผลผลิตข้าวอินทรีย์มากพอ ที่เป็นการประหยัดจากขนาดตามหลักเศรษฐศาสตร์ ทั้งยังเป็นการแบ่งงานกันทำและลดโอกาสต่อกรณีอำนาจเหนือกันได้อีกด้วย เกษตรกรทั้งสองกลุ่มใช้เวลาถึง 2 ปีเต็ม เพื่อพัฒนาองค์กรควบคุมมาตรฐานข้าวอินทรีย์ของกลุ่มฯ และการตรวจมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ถัดมาจากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ตลอดระยะเวลาดังกล่าว กลุ่มเกษตรกรทั้งสองได้รับการสนับสนุนทั้งกำลังใจ กำลังความคิด องค์ความรู้จากการไปศึกษาดูงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จยโสธร เกษตรกรเครือข่ายสหกรณ์กรีนเนท และเงินทุน (ค่าใช้จ่ายการตรวจสอบมาตรฐานฯจากมกท.) จากสหกรณ์กรีนเนทและองค์กรพัฒนาเอกชนพี่เลี้ยง (กรณีกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต) ทั้งนี้ การทำงานแบบเครือข่ายที่มีเป้าหมายหลักเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจะมีประโยชน์เต็มศักยภาพ มีพลัง ก็ด้วยปัจจัยความรัก ความไว้วางใจ อันเป็นการพัฒนาที่มาจากใจ โดยที่แต่ละฝ่ายมีการพัฒนาดนต่อเนื่อง การหนุนเสริมด้านต่างๆ จากสหกรณ์กรีนเนท ในอีกนัยยะหนึ่งเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายในภาพรวม และเมื่อผนวกรวมกับความสามารถของกลุ่มแกนนำที่มีพัฒนาการชัดเจนและต่อเนื่อง อันเกิดจากการพึ่งพาความรู้ทั้งในและนอกชุมชน โอกาสต่อการทดลอง ทบทวนหาข้อสรุปด้วยตนเอง และโอกาสต่อการฝึกคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบจากการแลกเปลี่ยนในเวทีการประชุมหารือที่ถูกกำหนดเป็นประจำ การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นต่อเนื่อง ไม่สิ้นสุด กระทั่ง เกษตรกรทั้งสองกลุ่มสามารถก้าวข้ามอุปสรรค ยกระดับการทำงานแบบชวนาสู่การทำงานแบบผู้ประกอบการธุรกิจ ที่เป็นเวทีปฏิบัติการในท้องถิ่นร่วมกันได้ถึงปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า การขยายต่อความไว้วางใจกับเครือข่ายนอกกลุ่มอันเกิดจากการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรที่ค้นพบจิตสำนึกของความเป็นอิสระ (autonomy) ซึ่งเกิดขึ้นจากประสบการณ์ความสำเร็จที่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง อันเป็นผลจากการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมที่มี “เหตุ” จากการผูกใจระหว่งกัน ให้รู้จักการให้และการรับ ได้

กลายเป็นแรงจูงใจให้กลุ่มเกษตรกรต้องการกำหนดทิศทางชีวิตของกลุ่มตน ที่หมายถึง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของกลุ่มเกษตรกร ปฏิบัติการสร้างความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (public relationships) ช่วยเปิดพื้นที่ต่อการเรียนรู้ เเท่าทันภายนอก ที่เป็นการแปรทวนทางสังคมไปสู่การพัฒนาทุนมนุษย์ของกลุ่มเกษตรกร อันเป็นสิ่งสำคัญจำต่อการอยู่รอดปลอดภัยอย่างยั่งยืนในยุคสมัยสังคมทุนนิยมเช่นปัจจุบัน รวมถึงโอกาสต่อการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในรูปแบบการจัดการตามความเชี่ยวชาญที่ต่างกันในเรื่องขาย ทั้งในเรื่องบุคลากร เงินทุน การแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ และทักษะต่างๆ ได้ช่วยเสริมความเข้มแข็งให้กับกลุ่มเกษตรกร กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อขยายเครือข่ายทางสังคมของกลุ่มเกษตรกรมีเงื่อนไขสำคัญของสำนักความไว้วางใจ ที่เริ่มจากภายในกลุ่มเกษตรกร และถูกผลิตซ้ำกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมพึงประสงค์ของกลุ่ม ขยายต่อแนวคิดและแนวปฏิบัติของความไว้วางใจกับเครือข่ายความสัมพันธ์ต่างๆ พัฒนาจิตสำนึกของการคำนึงถึงเรื่องจิตใต้ต้องการการมองชีวิตแบบรอบด้านกว่า สำนึกของความเป็นพวกพ้อง การแบ่งปันพึ่งพาช่วยเหลือ จะยิ่งทำให้กลุ่มเกษตรกรตระหนักรู้จากการกระทำร่วมกันถึงความสำคัญของการมีกันและกัน อันเป็นสำนึกของการมีผลประโยชน์ร่วม ทั้งยังมีส่วนต่อการเสริมสร้างความมั่นใจ พัฒนาปัญญาและศักยภาพให้กับผู้นำกลุ่มเกษตรกร โดยมีปัจจัยความไว้วางใจเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก พลังแห่งการสร้างสรรค์ (creative power) ของกลุ่มเกษตรกรที่เกิดขึ้น เป็นภาพสะท้อนของความเหนียวแน่นของสำนึกไว้วางใจทั้งที่กลุ่มเกษตรกรมีต่อกันและมีต่อเครือข่าย อันเป็นตัวชี้วัดการคงอยู่และศักยภาพของทุนทางสังคมที่เพิ่มพูนในเครือข่ายไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นการมีอยู่หรือขยายตัวของสำนึกความไว้วางใจและทุนทางสังคม จึงเป็นเหตุและผลต่อกัน ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรและเครือข่ายทำสิ่งที่อาจเป็นไปได้ให้เป็นไปในวิถีทุนนิยมที่แทรกซึมเข้ามาในชุมชนของเกษตรกร เช่นปัจจุบัน ที่เป็นไปทั้งเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าของเกษตรกรปัจเจกและผลประโยชน์ส่วนรวมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ตนเช่นกันของ ปรากฏผลเชิง “ประสิทธิภาพ” ของปัจจัยความไว้วางใจในเครือข่ายทุนทางสังคมของกลุ่มเกษตรกรที่สร้างทั้ง “คุณค่า” และ “มูลค่า” อันได้แก่ ความมั่นคงในอาชีพชาวนา การมีความยืดหยุ่น สามารถปรับตัวสร้างผลผลิตที่หลากหลายตอบสนองความต้องการของ “ตลาด” ทั้งตลาดระดับท้องถิ่น ตลาด

ภาคเมืองและการเข้าสู่ระบบการค้าตลาดโลก และท้ายที่สุดคือ ความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตภายในชุมชน

บทสรุป

ปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มคนด้วยการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายทุนทางสังคมที่มีสำนึกความไว้วางใจเป็นเครื่องมือในการทำงาน จากฐานวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมในชุมชนชนบทไทย ร่วมกันสร้างความสัมพันธ์บนฐานคุณค่าสำคัญของความไว้วางใจ ซึ่งเป็น “แกนหลัก” ตั้งต้นในการสร้างความเข้มแข็งให้ภายในกลุ่ม ขยายเครือข่ายทุนทางสังคมภายในกลุ่ม สู่ชุมชนและสังคมภายนอก ส่งผลต่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของกลุ่มเกษตรกร ความไว้วางใจที่ถูกกระตุ้นจากความช่วยเหลือแบ่งปันกันโดยสมัครใจ ก่อให้เกิดสำนึกของการพึ่งพาอาศัยเพื่อรับผลประโยชน์ร่วม โดยมีฐานเครือข่ายความรู้ที่เป็น “พลังปัญญา” พัฒนาคนจากมิติวัฒนธรรม ที่ได้ประโยชน์ต่อเนื่องทั้งในมิติเศรษฐกิจและมิติการเมืองแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการพัฒนาสังคมทั้งระบบ ความมีชีวิตทั้งของศูนย์เรียนรู้และตลาดเฉพาะหลากหลายที่ไม่เป็นเพียง “ตลาดนามธรรม” ของทั้งกลุ่มเกษตรกรสนามชัยเขต และ กลุ่มเกษตรกรจะเข้สามพัน เป็นประจักษ์พยานของการสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่ทำให้ความสำคัญต่อการมีและพึ่งพาความรู้ อันเกิดจากการสร้างสังคมกัลยาณมิตรที่ทำให้ความสำคัญต่อการ “ทำนุบำรุงรักษา” ความไว้วางใจจะหว่างกัน เครือข่าย การสนับสนุนเพื่อนเครือข่ายตามโอกาสและความสามารถที่ตนมี ความเปิดเผย จริงใจ และชัดเจนในเป้าหมายที่มีร่วมกัน เป็นค่านิยมร่วมที่หล่อเลี้ยงชีวิตเครือข่าย ศักยภาพของผู้นำจากฐานความไว้วางใจสามารถขยายขอบเขตความสัมพันธ์อันดีทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ความพยายามต่อการสร้างตราสินค้าและมาตรฐานสินค้าของกลุ่มเกษตรกร บ่งบอกการปรับตัวยืดหยุ่นบนฐานความรู้เพื่อรองรับตลาดเสรี การเกาะเกี่ยวระหว่างกลุ่มคนในเชิงบวกทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณเช่นนี้ จะยิ่งขยายศักยภาพของปัจจัยความไว้วางใจที่หล่อเลี้ยงเครือข่ายทุนทางสังคมให้สามารถจัดการ ขยายขอบเขต กระทั่ง สามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมเศรษฐกิจเชิงคุณภาพ ลดการเอารัดเอาเปรียบและสร้างโอกาสทางธุรกิจที่เป็นผลดีกับเครือข่ายสมาชิก รวมถึงการสร้างตาข่ายสวัสดิการเพื่อรองรับความเสี่ยงพื้นฐานใน

ชีวิต ซึ่งเป็นการสร้างทางเลือกในตอบสนองความต้องการแท้จริงของสมาชิกและชุมชน เป็นหัวใจของการนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในหนทางที่พึงประสงค์ได้ในความเป็นจริง เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง ของกลุ่ม และของชุมชน เครือข่ายทุนทางสังคมที่พัฒนามาจากรากของความเป็นที่มั่นจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตนเอง ที่สามารถสร้างผลกระทบที่หนักแน่นและยั่งยืน รูปแบบการทำงานเครือข่ายที่สามารถจัดการและพึ่งตนเองได้ของกลุ่มเกษตรกรกรณีสึกษา ถือเป็นกระบวนการสร้างชุมชนแห่งความเชื่อมั่น (community of faith) ที่เน้น “จิตใจ” สำคัญกว่า “เงินตรา” เน้นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจ เป็นแนวทางสร้างความพร้อมเพื่อเผชิญกับโลกกระแสหลัก ปรากฏการณ์และบทเรียนความสำเร็จของวิถีชีวิตเครือข่ายที่มีจิตวิญญาณของความไว้วางใจของกลุ่มเกษตรกรสนามชัยเขต และกลุ่มเกษตรกรจะเข้สามพัน สะท้อนกระบวนการพัฒนาจากการทำงานแบบปัจเจกสู่การทำงานแบบกลุ่ม แบบเครือข่าย การสร้างแบบแผนใหม่ คุณภาพชีวิตใหม่ ซึ่งได้กลายเป็นทุนอันมีค่าของชุมชน (Community Capital) และมีใช้การก้าวเพียงลำพังของกลุ่มเกษตรกร แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการก้าวไปแบบยั่งยืนพร้อมกันทั้งชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (สคทพ.).
- จิรพรรณ นฤภัทร. 2556. ทุนทางสังคมของกลุ่มชาวนา กรณีสึกษาเครือข่ายโรงเรียนชาวนา. วิทยานิพนธ์ส่งเคราะห์ศาสตร์ดุขภูิบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นภาพรณ ทยานนท์ และคณะ. 2550. ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. เล่มที่ 2. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาวดี (บรรณาธิการ). 2546. ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ. ขอนแก่น. สำนักพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์. ม.ป.ป. ทุนทางสังคมกับแนวคิดตะวันออก.

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม. 2556. บทเรียน 25 ปี เครือข่ายอินแปลง :
วิถีคนภูพาน ดำเนินชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน. เอกสารฉบับที่ 513. กรุงเทพฯ.

Bekkers, R., Volker, B., Van der Gaag, M., & Flap, H.(2008). Social Networks of
Participants in Voluntary Associations. In N. Lin & B. Erickson (Eds.),
Social Capital : An International Research Program (pp.185-205). New
York, United States: Oxford University Press Inc.

Coleman, J.S. (1998). Social Capital in the Creation of Human Capital. The
American Journal of Sociology, 94 (Supplement) : S95-S120. Virtues
and the Creation of Prosperity.

Fu, Q. (2004). Trust, Social Capital, and Organizational Effectiveness (Master's
thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University). Retrieve
from <http://www.ipg.vt.edu>qhfumajorpaper>

Fukuyama, F. (1995). TRUST : The Social Virtues and the Creation of
Prosperity. London. Hamish Hamilton.

Putnum, R. (1993). Making Democracy Work : Civic Tradition in Modern Italy.
Princeton. Princeton University Press.

Putnum, R. (2000). Bowling Alone : the Collapse and Revival of American
Community. New York. Simon and Schuster.

Suzuki, N. & Srisontisuk, S. (2008). CIVIL SOCIETY : MOVEMENT AND
DEVELOPMENT IN NORTHEAST THAILAND. Khon Kaen. Printing House
of Khon Kaen University.

เว็บไซต์

www.greenet.or.th